

Katarzyna Sadowska-Mazur
Zespół ds. Światowego Dziedzictwa

NOWE POLSKIE PROPOZYCJE WPISÓW NA LISTĘ ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA UNESCO

W styczniu 2010 roku zostały zgłoszone z terenu Polski dwie kolejne propozycje wpisów na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO:

- Królewskie Kopalnie Soli Wieliczka i Bochnia – jest to rozszerzenie wpisanej na Listę Światowego Dziedzictwa w 1978 roku Kopalni Soli w Wieliczce o zabytkową część Kopalni Soli w Bochni
- Drewniane Cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat – zespół 8 drewnianych cerkwi w województwie małopolskim i podkarpackim. Wniosek ten ma charakter transgraniczny, a obiekty będą zgłaszane na listę, jako wniosek o wpis seryjny wraz z Republiką Ukrainy.

W obydwu przypadkach koordynatorem projektów jest Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków.

Komitet do spraw Światowego Dziedzictwa Kulturowego w Polsce zaaprobował pozytywnie zgłoszenie obu nominacji. Zgodnie z procedurami określonymi w „Wytycznych operacyjnych do wdrożenia konwencji Światowego Dziedzictwa UNESCO”, zostały one oficjalnie zgłoszone Listę Wstępną /ang. Tentative List/. W tym celu zostały przygotowane wnioski zgodnie z obowiązującym formatem, które po przetłumaczeniu na język angielski przesłano do Centrum Światowego Dziedzictwa w Paryżu. Cała Wstępna Lista Państw Stron jest dostępna na stronie UNESCO World Heritage Centre: <http://whc.unesco.org/en/tentativelists>

Wnioski:

- **KRÓLEWSKIE KOPALNIE SOLI WIELICZKA I BOCHNIA**
- **DREWNIANE CERKWIE W POLSKIM I UKRAIŃSKIM REGIONIE
KARPAT**

NAZWA OBIEKTU:

KRÓLEWSKIE KOPALNIE SOLI WIELICZKA I BOCHNIA

Państwo, województwo lub region: POLSKA, WOJEWÓDZTWO MAŁOPOLSKIE

Długość i szerokość geograficzna lub współrzędne UTM:

Wieliczka

Central point, latitude: **49 ° 59 ´ 11 " N**

Central point, longitude: **20 ° 5 ´ 25 " E**

Bochnia

Central point, latitude:

Central point, longitude:

OPIS:

Kopalnie soli w Wieliczce i Bochni współtworzyły historyczne przedsiębiorstwo zwane „Żupy Krakowskie”, które funkcjonowało nieprzerwanie, od połowy XIII w. do końca XX w. Kopalnia soli w Wieliczce została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa w 1978, na podstawie kryterium IV, jako obiekt, który odzwierciedla wszystkie historyczne etapy rozwoju techniki górniczej od XIII w. do XX w., a zachowane urządzenia i narzędzia dokumentują dawne systemy eksploatacji złóż, odwodnienia, oświetlenia i wentylacji kopalni w sposób unikatowy w skali świata. W tym czasie w Kopalni w Bochni trwała jeszcze eksploatacja przemysłowa soli i obiekt nie był przygotowany do udostępnienia zwiedzającym.

Złoże soli kamiennej w Bochni występuje w tak zwanej podkarpackiej strefie solnej. Powstało ono w morzu miocenijskim. Uformowane zostało pod wpływem nasuwających się od południa Karpat i przeciwstawiającemu się temu naciskowi przedmurzu północnemu. Ten sposób kształtowania się złoża spowodował, że charakteryzuje się ono wielką różnorodnością warstw solnych i przenikających je innych utworów geologicznych.

Specyficzną cechą podkrakowskich kopalń w Wieliczce i Bochni była dominacja suchej eksploatacji tamtejszych złóż soli kamiennej. Około 1290 r. – rychło po wdrożeniu ciągłej eksploatacji soli kamiennej – powstało jednolite przedsiębiorstwo państwowe „żupy krakowskie”. Skupiało ono kopalnie i warzelnie podkrakowskich ośrodków produkcji soli w Bochni i Wieliczce. Dzięki zastrzeżonej wówczas dla władcy zasadzie wyłączności wszelkich praw posiadania: tak terenów produkcji soli, jak i produktów solnych, dochody z gospodarki solnej stały się jednym z głównych źródeł wpływów do kasy państwowej.

Kopalnia w Bochni powstała w połowie XIII w. w wyniku pogłębiania studni solankowej na terenie bocheńskiej warzelni (czynnej od XII w.), kiedy natrafiono tam na złożo soli twardej. Od 1251 roku rozpoczęto jego systematyczną eksploatację górniczą. Dynamicznemu rozwojowi lokalnego przemysłu solnego sprzyjało nadanie Bochni praw miejskich już w 1253 roku.

Strefę zabytkową kopalni w Bochni stanowią 3 szyby: Sutoris (z połowy XIII w.), Campi (z połowy XVI w.) i Trinitatis (z początku XX w.) oraz 9 poziomów, usytuowanych na głębokości od 70 do około 330 m pod powierzchnią terenu, rozprzestrzeniających się na długości do 3 km. Zlokalizowane na nich wyrobiska: chodniki i szybiki poszukiwawcze, liczne komory eksploatacyjne, rozległe poziome i międzypoziome ciągi komunikacyjne, transportowe i wentylacyjne – powstały w okresie od XIII do XX w. Zachowały się w nich wyraźne ślady różnych technik urabiania soli: od ręcznych przez mechaniczne, po ługownicze. Dodatkową wartość stanowią zabezpieczenia wyrobisk przed zagrożeniami górnictwami w postaci: pozostawianej w trakcie eksploatacji solnej skorupy (łuski) ochronnej, różnorodnej konstrukcji obudów, wypełnień kasztami i urobkiem płonnym wybranych rozległych przestrzeni, tam wodnych, wentylacyjnych i izolacyjnych. W kopalni zachowały się maszyny i urządzenia służące do eksploatacji, transportu, zabezpieczania, odwadniania – od rozwiązań najstarszych po współczesne.

Niezwykle cenną spuścizną kultury duchowej bocheńskich górników stanowią podziemne kaplice i miejsca kultu religijnego. Pośród pierwszych wymienić należy powstałą na początku XVIII w. Kaplicę Passions, posiadającą wysokiej klasy artystycznej barokową polichromię. Drugi, niemniej cenny obiekt to erygowana w II połowie XVIII w. kaplica pod wezwaniem patronki górników solnych, Św. Kingi. Cała jej przestrzeń, wraz z zakrystią, Grotą Betlejemską, Grobem Pańskim, chórem, wykuta jest w skale.

Kopalnię bocheńską zwiedzali goście krajowi i zagraniczni już od XVI w. W 1995 r. zorganizowano trasę turystyczną, która ma pod 2 km długości i rozprzestrzenia się na poziomach od III do VI. Ponadto podziemia tutejsze wykorzystywane są do celów wystawienniczych, dydaktycznych, naukowo – badawczych, sportowo – rekreacyjnych, a nade wszystko niezwykle owocnej działalności sanatoryjnej (subterraneoterapii).

Uzasadnienie Wyjątkowej Uniwersalnej Wartości:

Kopalnie soli w Bochni i Wieliczce konkurują o miano najstarszej kopalni soli kamiennej w Polsce. W Bochni eksploatację górnictwami rozpoczęto w 1251 r. Wydobywanie soli kamiennej w postaci brył kontynuowano w kopalni bocheńskiej nieprzerwanie od średniowiecza, aż do czasów najnowszych. Jej produkcyjny kres nastąpił w 1990 r. – po prawie 750 latach istnienia.

Poszerzenie wpisu kopalni wielickiej z 1978 roku o kopalnię w Bochni jest niezbędnym dopełnieniem obrazu miejsca, gdyż:

- obie kopalnie funkcjonowały od końca XIII w. do 1772 r. w ramach jednego przedsiębiorstwa królewskiego pod nazwą Żupy Krakowskie, będącego do XVIII w. największym zakładem przemysłowym Europy. **Dopiero prezentacja obu kopalni daje wyobrażenie o skali historycznego przedsięwzięcia technicznego, organizacyjnego i gospodarczego.**

- W Bochni, w zachowanych wyrobiskach, mamy czytelny obraz budowy geologicznej mioceńskiej formacji solonośnej, chronionej prawnie w reprezentatywnych 27 stanowiskach dokumentacyjnych przyrody nieożywionej. Wartość badawczą złoża dopełnia występowanie unikatowej flory i fauny mioceńskiej oraz wyjątkowo dobrze zachowanych profili przedstawiających geologiczne przyczyny formowania się złoża solnego, ze szczególnym uwzględnieniem jego tektoniki. Złoże bocheńskie stanowi dopełnienie obrazu specyfiki geologicznej złoża solnego eksploatowanego w Wieliczce.

- W Bochni są zachowane czytelne ślady różnych technik urabiania złoże solnego i dostosowania eksploatacji do specyficznych, odmiennych niż w Wieliczce, warunków jego budowy geologicznej. Efektem są oryginalne, charakterystyczne dla Bochni kształty komór i różnorodne formy zabezpieczeń wyrobisk przed zagrożeniami górniczymi, uwzględniające specyfikę geologiczną kopalni bocheńskiej.

Pokazanie kopalni w Wieliczce i Bochni daje możliwość zapoznania się w sposób pełny z historycznym zjawiskiem, jakim było królewskie przedsiębiorstwo wydobywcze oraz umożliwia zapoznanie się z budową geologiczną i historią powstania rozległego złoże soli mioceńskich.

Spełnione kryteria

Kryterium IV.

Kopalnie odzwierciedlają wszystkie historyczne etapy rozwoju techniki górniczej od XIII w. do XX w., a zachowane urządzenia i narzędzia dokumentują dawne systemy eksploatacji złoże, odwodnienia, oświetlenia i wentylacji kopalni w sposób unikatowy w skali świata.

Stwierdzenie autentyczności i/lub integralności

O autentyczności kopalń w Wieliczce i Bochni, jako dokumentów historii górnictwa decyduje:

- ciągły proces eksploatacji soli kamiennej na przestrzeni ponad 7 wieków w obu kopalniach, zachowany do dziś i trwały charakter żywego organizmu górniczego zarówno w sferze technicznej (wymuszony względami bezpieczeństwa, prawa górniczego i możliwością utrzymania kopalni), jak i w sferze kulturowej (tradycja górnicza, strój, orkiestra, obyczaj, świadomość mieszkańców obu miast oraz związek emocjonalny społeczności z zakładem), zachowane, prawnie chronione i bieżąco konserwowane w sposób zachowawczy ślady różnych technik urabiania złoże mioceńskiego i dostosowanie eksploatacji do specyficznych warunków jego budowy geologicznej, zachowane oryginalne maszyny i urządzenia do transportu poziomego, pionowego i pochylnianego, zachowane różnorodne formy zabezpieczeń wyrobisk przed zagrożeniami górniczymi, wykonane przez górników podziemne kaplice, będące wyrazem kultury duchowej i materialnej załogi, spełniające swe funkcje kultowe do chwili obecnej.

O integralności miejsca decydują przesłanki:

- geologiczne - złoże soli powstałe w tym samym okresie geologicznym, o tej samej strukturze stratygraficznej i złożonej budowie tektonicznej – nieco odmiennie ukształtowanej w obu kopalniach w wyniku działalności górotwórczej Karpat.
- górnicze – te same techniki eksploatacji i transportu soli oraz zabezpieczania wyrobisk w poszczególnych okresach historycznych, (z zastosowaniem specyficznych rozwiązań, dostosowanych do lokalnych warunków geologiczno - górniczych).
- historyczne - wspólna historia i fakt funkcjonowania przez wieki w jednorodnej strukturze królewskiego przedsiębiorstwa pod nazwą Żupy Krakowskie.

- organizacyjno – funkcjonalne – ta sama problematyka utrzymania, funkcjonowania i obsługi kopalni, jeden ośrodek badań i dokumentacji w postaci Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce, możliwość tworzenia komplementarnych scenariuszy zwiedzania, udostępniania i ekspozycji walorów zabytkowych obu kopalń i miast górniczych.

Porównanie z podobnymi obiektami:

Wydobywanie soli kamiennej w postaci brył solnych prowadzono w kopalni bocheńskiej nieprzerwanie od połowy XIII w., aż do czasów najnowszych. Czyni to z niej najdłużej czynną kopalnię na ziemiach polskich, a także – zbliża długowiecznością do alpejskich kopalń soli w Hallstatt, Hallein, Hall i Berchtesgaden oraz kopalń srebronośnych kruszców

w Goslar (Góry Harzu) i Freibergu (Saksonia).

W dziejach górnictwa na ziemiach polskich kopalnia w Bochni jest chronologicznie trzecią – po neolitycznej kopalni krzemienia w Krzemionkach Opatowskich i krótkotrwałym górnictwie złota w początkach XIII w. w rejonie Złotoryi i Lwówka na Dolnym Śląsku. Natomiast zajmuje ona wśród europejskich kopalń soli wysokie, czwarte miejsce, co do dawności powstania: po neolitycznych kopalniach alpejskich w górach koło Hallstatt i Hallein w Austrii i kopalni w Berchtesgaden (Bawaria) z końca XII w. W podobnym okresie co w Bochni rozpoczęły eksploatację soli kamiennej górskie kopalnie w tyrolskim Hall (ok. 1270 r.) oraz kopalnia w Wieliczce (około 80-tych lat XIII w.).

Specyficzną cechą obu podkrakowskich kopalń była sucha eksploatacja tamtejszych złóż soli kamiennej. Utrzymywała się ona w Bochni aż do wyczerpania zasobów soli. Oprócz tych kopalń, jedynie w górnictwie Siedmiogrodu na Węgrzech wydobywano niegdyś sól w postaci bryłowej. Natomiast w alpejskim górnictwie solnym w ciągu XII – XIII w. nastąpiło przejście do mokrej eksploatacji soli we wnętrzu kopalń i grawitacyjny transport uzyskanej solanki do warzelni zlokalizowanych u podnóża gór.

Około 1290 r. powstało jednolite przedsiębiorstwo państwowe „żupy krakowskie”. Skupiało ono kopalnie i warzelnie podkrakowskich ośrodków produkcji soli w Bochni i Wieliczce. W gospodarczych dziejach Europy w późnym średniowieczu oraz w epoce nowożytnej królewskie przedsiębiorstwo bocheńskie – wielickie było już jednym z największych, aż do XIX w.; zarówno z powodu rozmiarów produkcji, jak i liczności pracowników. Organizacyjna jedność obu centrów wydobycia soli trwała do XX w.

W porównaniu z innymi obiektami górniczymi wpisanymi dotychczas na Listę Światowego Dziedzictwa królewskie kopalnie soli w Wieliczce i Bochni charakteryzują się oryginalną specyfiką historyczno – technologiczną, jak i indywidualnymi walorami przyrodniczymi. Neolityczne kopalnie krzemienia w Spiennes oraz prahistoryczne kopalnie w Hallstatt, jako zabytki związane z pradziejową aktywnością górniczą nie mogą stanowić bezpośredniego odniesienia dla kopalni polskich działających od średniowiecza, do chwili obecnej. Wśród miejsc Światowego Dziedzictwa związanych z wydobyciem soli, królewskie kopalnie soli

w Wieliczce i Bochni wyróżniają się konsekwentnym utrzymywaniem dominacji suchej eksploatacji złóż soli kamiennej, odmiennie niż we francuskich salinach w Salins-les-Bains, czy austriackim Salzkammergut. Z tego względu wielickie i bocheńskie komory kopalni zachowały specyficzne kształty związane z technologią wydobycia i tektoniką złoża oraz zaskakują bogactwem zachowanych śladów dawnej eksploatacji (ślady pracy narzędziami górniczymi, historyczne narzędzia i maszyny górnicze) i pamiątek górniczych (inskrypcji, znaków, miejsc kultu religijnego i form upamiętnienia wydarzeń). W porównaniu z

kopalniami srebra w Rammelsberg, węgla w Blaenavon i Zollverein, czy miedzi w Falun, przy podobieństwach związanych ze wspólnymi wymogami pracy pod ziemią, wielicka i bocheńska kopalnia soli prezentuje się odmiennie, ze względu na specyfikę górotworu, charakter złoża i metody jego eksploatacji. Zespół udostępnionych dla turystów, i przygotowanych do zachowania wyrobisk podziemnych w Wieliczce i Bochni nie ma sobie równych wśród europejskich kopalni zabytkowych, pod względem rozległości, nasycenia walorami kulturowymi, elementami o wartości artystycznej oraz różnorodności kontekstów historycznych.

NAZWA OBIEKTU:***Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat*****Państwo, województwo lub region:****Rzeczpospolita Polska, woj. małopolskie i podkarpackie.**

Wpis transgraniczny składany wraz z Republiką Ukrainy.

OPIS oraz długość i szerokość geograficzna lub współrzędne UTM:

<p>Brunary Wyżnie Cerkiew pw. św. Michała Archanioła Polska / woj. małopolskie</p> <p>Cerkiew parafialna greckokatolicka z 1797 (obecnie kościół rzymskokatolicki); trójdzielna, konstrukcji zrębowej; wnętrze: polichromia z XVIII-XIX w., ikonostas z XVIII w. Zbudowana w typie zachodniołemkowskiego budownictwa cerkiewnego. Cerkiew oszalowana oraz częściowo pokryta i pobita gontami. Nawa nakryta dachem namiotowym. Nad prezbiterium wielopołaciowy dach namiotowy. Połacie dachowe w dolnych częściach łamane uskokowo. Deski uskoku ozdobione malowanym fryzem z rozetami. Dachy zwieńczone wieżyczkami baniastymi ze ślepymi latarniami. Podobnego kształtu jest hełm izbicowej wieży o konstrukcji słupowo-ramowej. Wyposażenie wnętrza: - barokowy ikonostas z zespołem ikon z XVIII w. - barokowe ołtarze boczne z XVII w. - rokokowy ołtarz z XVIII - ambona z malowanymi postaciami ewangelistów z XVIII w. - ława rokokowa z malowaną dekoracją - ikony i krzyże z XVIII-XIX w.</p>	N 49°31'50.56"	E 21°01'59.51"
<p>Chotyniec Cerkiew p.w. Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy Polska / woj. podkarpackie</p> <p>Cerkiew greckokatolicka z ok. 1600 (obecnie kościół rzymsko-katolicki), wokół niej relikty dawnego cmentarza i drewniana dzwonnica wieżowa; cerkiew, konstrukcji zrębowej, kruchta ramowej, obustronnie szalowanej. Do prostokątnej nawy przylega trójbocznie zamknięte prezbiterium poszerzone o prostokątne wnęki pastoforów, po przeciwnej stronie nawy kwadratowy babiniec poprzedzony prostokątną kruchtą. Starszą część cerkwi obiegają dookoła soboty. Ponad zadaszeniem sobót nad babiniec półotwarta galeria zamknięta od góry półkolistymi arkadkami na słupach. Na galerię prowadzą zewnętrzne schody, ustawione przy południowej ścianie. Polichromia w nawie, sanktuarium i górnej kaplicy figuralno-ornamentalna z 1735 i zap. 1722. Na zrębie wschodnim nawy zawieszony pięciokondygnacyjny ikonostas - zapewne z 1671, częściowo przekształcony w 1756; ołtarz boczny z ok. 1700; cerkiew jest jedną z najstarszych drewnianych świątyń obrządku greckokatolickiego w Polsce, reprezentuje rzadki typ cerkwi z galerią otaczającą kaplicę.</p>	N 49°57'14.00"	E 23°00'12.84"
<p>Kwiatów Cerkiew pw. św. Paraskewii Polska / woj. małopolskie</p> <p>Cerkiew filialna greckokatolicka z XVII w. (obecnie kościół rzymskokatolicki); trójdzielna, konstrukcji zrębowej, pokryta gontem; kompletne wyposażenie cerkiewne z XVIII-XIX w. Wieża konstrukcji słupowo-ramowej o pochyłych ścianach z izbicą. Nawa i prezbiterium nakryte dachami namiotowymi łamanymi uskokowo. Kopuły zwieńczone baniastymi wieżyczkami ze ślepymi latarniami. Hełm wieży takiego samego kształtu. Cerkiew o wyjątkowo strzelistej bryle. Prezbiterium i nawę nakrywają pozorne sklepienia kopulaste, a babiniec strop płaski. W przejściu pomiędzy nawą a babiniec portal z nadprożem o wykroju falistym. Dekoracja malarska ścian i stropów z XVIII w. Wyposażenie wnętrza: - ikonostas pędzla Michała Bogdańskiego z 1904 - ołtarz</p>	N 49°30'07.2"	E 21°10'24.66"

<p>z XIX w. Jedna z najlepiej zachowanych świątyń zachodniemkowskich, uważana także za jedną z najpiękniejszych cerkwi w Polsce.</p>		
<p>Owczary Cerkiew pw. Opieki Bogarodzicy Polska / woj. małopolskie</p> <p>Cerkiew parafialna greckokatolicka z 1653 (obecnie kościół rzymskokatolicki); trójdzielna, konstrukcji zrębowej; kompletne wyposażenie cerkiewne z XVII-XIX w. Nad nawą i prezbiterium oddzielne dachy brogowe, potrójnie łamane uskokowo, przechodzące w wysmukłe wieżyczki baniaste z pozornymi latarniami. Wieża, z pozorną, oszalowaną izbicą, zwieńczona hełmem o podobnym kształcie. Ściany i dachy świątyni pobite gontami, a wieżyczki i hełm wieży pokryte blachą. Portal zachodni z nadprożem wyciętym w tzw. ośli grzbiet i wyrzytą datą budowy. Nawę i prezbiterium nakrywają kopuły namiotowe. Wnętrze ozdobione figuralną polichromią z 1938 r. Wyposażenie świątyni: - barokowy ikonostas - barokowe ołtarze boczne z ikonami Najświętszej Marii Panny i św. Mikołaja. Działania konserwatorskie wyróżnione międzynarodową nagrodą Prix Europa Nostra. Jedna z najcenniejszych i najlepiej zachowanych cerkwi łemkowskich.</p>	<p>N 49°35'39.34"</p>	<p>E 21°10'43.04"</p>
<p>Powroźnik Cerkiew pw. Św. Jakuba Młodszeo Apostoła Polska / woj. małopolskie</p> <p>Cerkiew greckokatolicka z pocz. XVII w., przebudowana na pocz. XIX w. (obecnie kościół rzymskokatolicki); trójdzielna, konstrukcji zrębowej; cenne wyposażenie cerkiewne z XVIII-XIX ww., ikonostas z XVII w. Cerkiew pobita i pokryta gontami. Izbicowa wieża o pochyłych ścianach wzniesiona w konstrukcji słupowo-ramowej z baniastym hełmem z pozorną latarnią. Wnętrze nawy nakrywa kopuła namiotowa łamana uskokowo, prezbiterium strop z fasetą, a zakrystię sklepienie kolebkowe. W zakrystii zachowana unikatowa polichromia figuralna z 1637. Wyposażenie cerkiewne: - barokowy ikonostas - w ołtarzu głównym m.in. XVII-wieczna ikona Matki Boskiej z Dzieciątkiem. - barokowy ołtarz boczny. z obrazem Chrystus u słupa - rokokowa ambona z 1700 - ikony z XVII-XIX w. m.in. Sąd Ostateczny namalowany przez Pawlentego Radyńskiego w 1624 - dzwon cerkiewny odlany prawdopodobnie w 1615.</p>	<p>N 49°22'11.32"</p>	<p>E 20°57'07.51"</p>
<p>Radruż Cerkiew p.w. św. Paraskewii. Polska / woj. podkarpackie</p> <p>Cerkiew greckokatolicka zbudowana zapewne w 1583 (obecnie kościół rzymskokatolicki); cerkiew posadowiona na podmurówce z kamienia łamanego, podwalina dębowa zwęglowana na nakładkę z osłatkami, ściany o konstrukcji zrębowej. Nawa posiada jednozałomowy wierzch zwieńczony cylindryczną pseudolatarnią o stożkowym daszku z nasadzoną półmakownicą i żelaznym krzyżem. Sanktuarium i babiniec niższe od nawy nakryte dwuspadowymi dachami. Cerkiew otaczają soboty o pulpitowych zadaszeniach. W drugiej ćwierci XVII wieku w wewnętrznym licu zrębu obiektu wykonano malowidła ściennie. W 1699 wstawiono ikonostas o wyodrębnionej konstrukcji. W 1832 rozpoczęto remont generalny. Całkowitą renowację świątyni przeprowadzono w latach 1964-66. Zachowane wyposażenie umieszczono w Składnicy Ikon Muzeum Zamek w Łańcucie. Cerkiew jest jedną ze starszych cerkwi drewnianych na terenie Polski,</p>	<p>N 50°10'29.58"</p>	<p>E 23°24'06.76"</p>
<p>Smolnik Cerkiew pw. Archanioła Michała Polska / woj. podkarpackie</p> <p>Cerkiew greckokatolicka z 1791 (obecnie kościół rzymsko-katolicki), umiejscowiona na terenie wyludnionej wsi; odnowiona została w 1921 (m.in. połacie dachowe pokryto blachą); opuszczoną po 1951 cerkiew wyremontowano w 1969, przywracając jej pierwotną formę; cerkiew</p>	<p>N 49°13'25.80"</p>	<p>E 22°41'37.06"</p>

<p>konstrukcji zrębowej, trójdzielna, z pastoforium od północy, z opasaniem na rysiach. Nad sanktuarium i nawą kopuły brogowe zrębowe z załomem (nawowa z krzyżowym stężeniem); nad babińcem sklepienie kolebkowe. Dachy nad sanktuarium nawą i babińcem namiotowe z załomem, zwieńczone makowicami. Wewnątrz, chór śpiewaczy w zachodniej części cerkwi. Masyw nawowy wyższy od pozostałych; okapy dachowe na jednym poziomie. Z dawnego wyposażenia cerkwi przetrwała do dnia dzisiejszego ikona Wniebowzięcia Bogarodzicy z 1748 roku. W górnej partii ściany ikonostasowej figuralna polichromia ścienna (wizerunki starotestamentowych Proroków) z końca XVIII wieku, odnowiona w 1923 roku przez Eliasza Decuka z Sanoka. Świątynia w Smolniku należy do nielicznie zachowanych, trójdzielnych, bojkowskich cerkwi kopułowych.</p>		
<p>Turzańsk Cerkiew pw. Michała Archanioła Polska / woj. podkarpackie</p> <p>Cerkiew greckokatolicka wybudowana w latach 1801-1803 (obecnie cerkiew prawosławna); wzniesiona na planie krzyża, z dwiema zakrystiami po obu stronach prezbiterium, pięciokopułowa. Nad sanktuarium, nawą i babińcem kopuły ośmiopółowe na pendentywach. W pozostałych pomieszczeniach stropy płaskie. W 1936 cerkiew rozbudowano. Trójstrefowy ikonostas pochodzi z pierwszej połowy XIX w., a ołtarze boczne z początku XIX w. Ikony pędzla J. Bakowczyka (1895). Przed cerkwią stoi trójkondygnacyjna dzwonnica (1817), zwieńczona cebulastym hełmem. Świątynia jest najstarszą cerkwią łemkowską typu wschodniego.</p>	<p>N 49°22'01.71"</p>	<p>E 22°08'19.56"</p>

Wytypowane obiekty leżą na Pogórzu Karpackim, w południowej i południowo-wschodniej części Polski, w północnej strefie Karpat Zachodnich. Obiekty usytuowane są w malowniczych, śródgórskich dolinach.

Uzasadnienie Wyjątkowej Uniwersalnej Wartości:

Na przełomie I i II tysiąclecia naszej ery na styku Karpat Zachodnich i Wschodnich rozwinął się szeroki pas kulturowego pogranicza zamieszkiwanego przez słowiańskie plemiona polskie i ruskie. Mimo odmiennych orientacji religijnych i powiązań ideowych, będących wynikiem chrystianizacji obydwu społeczności z konkurujących ze sobą ośrodków cywilizacyjnych – Rzymu i Konstantynopola, wspólne korzenie, pokrewność etniczna i językowa zadecydowały o nieprzerwanych związkach, owocujących wytworzeniem się specyficznej kultury pogranicza, łączącej kulturowe dziedzictwo Wschodu i Zachodu z przedchrześcijańską spuścizną szeroko pojętej Słowiańszczyzny. Niewątpliwie tej ostatniej zawdzięczać należy wyjątkowe upodobanie sobie przez żyjące tu społeczności budulca drewnianego, zaadoptowanego dla potrzeb przenikającej z zewnątrz chrześcijańskiej architektury sakralnej, postępującej wraz z rozwojem osadnictwa. To właśnie drewniane budownictwo sakralne stało się jednym z głównych wyznaczników odmienności kulturowej polskich i ukraińskich Karpat. Jak w żadnym innym miejscu na świecie budownictwo drewniane nie było w obszarze polsko - ruskiego pogranicza zjawiskiem drugorzędym, marginalnym w odniesieniu do głównych nurtów artystycznych, lecz rozwijało się na równi z architekturą murowaną, często czerpiąc z niej gotowe wzorce. Podstawową tego przyczyną obok przedchrześcijańskiej - słowiańskiej tradycji budowlanej była niezwykle obfita doskonała jakość drewnianego budulca, jakiego dostarczały olbrzymie połacie leśne. Wznoszone tu budowle sakralne niemal wyłącznie budowano w typowej dla ludów słowiańskich technice zrębowej, głównie z drewna szpilkowego, na kamiennym podmurowaniu, a ich dachy kryto drewnianymi gontami. Tradycyjne rozwiązania ciesielskie i konstrukcyjne dostosowywano do potrzeb

wyznaczonych przez liturgię i tradycję Kościoła, tworząc dzieła awangardowe, niepowtarzalne w żadnym innym miejscu naszego globu. Szczególnie trudne wyzwania stały przed budowniczymi świątyni rytu wschodniego, które opierały się na ukształtowanym na przełomie V-VI wieku charakterystycznym typie świątyni o trójdzielnym wnętrzu przekrytym kopułami. Dążenie do doskonałości w nawiązywaniu do ideowych pierwowzorów stało się wyznacznikiem rozwoju tego budownictwa.

Najstarsze zachowane drewniane cerkwie w obszarze polskich i ukraińskich Karpat pochodzą z XVI wieku. Świątynie te stanowią najdoskonalsze osiągnięcia drewnianej architektury cerkiewnej swych czasów, po dziś dzień zdumiewając skomplikowanymi rozwiązaniami konstrukcyjnymi. Szczególnie godne podziwu jest uformowanie przekrycia nawy - za pomocą założonych na planie kwadratu zrębowych pozornych kopuł (wierchów), wzmocnionych drewnianymi podciągami. Typ taki reprezentują między innymi cerkwie w Potyliczu i Radrużu, stanowiące najstarsze znane odzwierciedlenie w budulcu drewnianym kopułowej świątyni w typie bizantyjskim w Europie. Są one zarazem zapowiedzią niezwyklej konstrukcji z XVII stulecia wypracowujących formę kopulastych, niemal sferycznych przekryć, których najdoskonalszym przykładem jest monumentalna cerkiew pw. św. Jura w Drohobyczu oraz nieco mniejsza świątynia z Chotyńca. Specyfika górzystego terenu, rozdzielonego pasmami trudno dostępnymi szczytów, gęstych lasów i szerokich rzek sprzyjała wyodrębnieniu się lokalnych grup etnicznych z odmiennymi tradycjami. Ta właśnie odmienna tradycja, różna podatność na wpływy zewnętrzne oraz rodzimy mecenat zadecydowały o wyodrębnieniu się lokalnych typów architektonicznych, szczególnie charakterystycznych dla izolowanych górskich obszarów zamieszkiwanych przez społeczności Łemków, Bojków i Hucułów. Mimo wspólnej liturgii i odniesienia do ideowych wzorców trójdzielnej kopułowej cerkwi typu bizantyjskiego w XVII i XVIII wieku wypracowane zostały charakterystyczne lokalne formy, dodające cerkwiom tej części Karpat dodatkowego, niepowtarzalnego kolorytu. Z czasem wznoszone na kulturowym pograniczu drewniane cerkwie przejmowały wzorce i inspiracje płynące z dziedzictwa łacińskiego Zachodu, głównie z rozwijającego się równoległe drewnianego budownictwa rzymskokatolickiego, najwyraźniej widoczne w świątyniach wznoszonych przez społeczność łemkowską, których bryły przyswoiły sobie charakterystyczne dla katolickich kościołów drewnianych południowej Polski izbicowe wieże-dzwonnice. Ta właśnie różnorodność form i typów, doskonałość ciesielskich rozwiązań konstrukcyjnych oraz odmienność stylistyczna wyróżnia drewniane budownictwo cerkiewne w obszarze polskich i ukraińskich Karpat od drewnianego budownictwa sakralnego pozostałej części Europy. Stanowi ono wyjątkowy przykład przenikania uniwersalnych wzorców, płynących z głównych nurtów rozwoju europejskiej cywilizacji do lokalnych tradycji. Zaowocowało to z kolei powstaniem nowych, odrębnych form architektonicznych, z czasem wykraczających poza swe rodzime obszary, czego przykładem mogą być drewniane cerkwie położone na terenie dzisiejszej północno - wschodniej Słowacji, inspirowane budowlami z północnych stoków Karpat.

Spełnione kryteria

(i) (ii) **(iii)** **(iv)** (v) (vi) (vii) (viii) (ix) (x)

Zaproponowana grupa spełnia następujące kryteria:

Kryterium III:

Są zjawiskiem unikalnym, występującym jedynie na ściśle określonym obszarze, na styku kulturowym Wschodu i Zachodu. Wszystkie wytypowane obiekty nieprzerwanie od stuleci

pełnią funkcję liturgiczną i kultową. Wokół nich materializują się wartości kultury duchowej mające swe odniesienia uniwersalistyczne, a zarazem ogniskujące i dokumentujące lokalną tożsamość religijno-kulturową. Są tłem tradycyjnych uroczystości i obrzędów. Niemal wszystkie służą niezmiennie funkcji nadanej przez ich budowniczych i fundatorów; zachowując historyczne formy, spełniają jednocześnie potrzeby współczesnego życia religijnego. Zaproponowana grupa cerkwi jest unikalnym reliktem zamkniętej w naszych czasach wielowiekowej linii rozwojowej tradycyjnych świątyń drewnianych. O jej wygaśnięciu zdecydowały panujące współcześnie stosunki demograficzne, technologiczne i tendencje stylowe.

Kryterium IV:

Wybrane cerkwie drewniane są najwybitniejszymi przykładami przetrwałej, a niegdyś powszechnej, tradycji budownictwa drewnianego, związanego z najważniejszymi treściami ideowymi chrześcijańskiej Europy. Są obiektami najbardziej reprezentatywnymi w ramach swej typologii i tożsamości. W nich przetrwały zaginione już umiejętności technologiczne i budowlane, specyficzne dla epok historycznych, w których były wznoszone. Wnętrza zachowują wystrój z różnych epok. Polichromie typowanych wewnątrz zalicza się do najcenniejszych zespołów malowideł ściennych. Wyróżniają się one rozbudowanymi programami ikonograficzno-ideowymi i jednocześnie prezentują różnorodność technik wykonania oraz wysoki poziom warsztatowy i artystyczny. Istota wartości wytypowanej grupy tkwi w historycznym i artystycznym powiązaniu wszystkich elementów: architektury i dzieł sztuk plastycznych, co stanowi dziś unikat stawiający te świątynie w rzędzie zabytków podręcznikowych, nieporównywalnych w świetle konfrontacji z najcenniejszymi nawet zabytkami innych kategorii, wpisanymi dotąd na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury.

Stwierdzenia autentyczności i/lub integralności:

Wyjątkowe wartości uniwersalne wytypowanej grupy cerkwi drewnianych spełniają kryteria autentyczności i integralności w rozumieniu przyjętym w Konwencji Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz w postanowieniach z Nara (Japonia). Szczegółowo są to:

Autentyzm architektury, materiału i konstrukcji

Proponowane do wpisu cerkwie to zabytki w pełni autentyczne, w kategoriach naukowych, estetycznych i emocjonalnych. Są zachowane w historycznej postaci, dzięki czemu stanowią zabytek o szczególnym znaczeniu. Ich walory prezentują cechy charakterystyczne dla regionu, a jednocześnie wyróżniają budowle w skali ponadregionalnej. Są elementami w najwyższym stopniu integrującymi walory kulturowe i przyrodnicze lokalnych krajobrazów. Przekształcenia w ciągu wieków nie zatarły ich pierwotnej, tradycyjnej stylistyki. Są przykładami kontynuacji tradycji i technologii wykształconych w średniowiecznych środowiskach cechowych.

Autentyzm funkcji, treści i obrzędowości

Niemal wszystkie wytypowane obiekty nieprzerwanie od stuleci pełnią funkcję liturgiczną i kultową. Wokół nich materializują się wartości kultury duchowej, mające swe odniesienia uniwersalistyczne, a zarazem ogniskujące i dokumentujące lokalną tożsamość religijno-kulturową. Są tłem tradycyjnych uroczystości i obrzędów.

Autentyzm prac konserwatorskich

Zainteresowanie konserwatorów cerkwi drewnianymi przyniósł dopiero wiek XX. Wcześniej były odnawiane zgodnie z tendencjami stylowymi i użytkowymi epoki. Istniejąca ciągłość tradycji warsztatowych zapewniała stosowanie tych samych technik i materiałów. Współcześnie stosowane zasady konserwatorskie kontynuują dawne metody, zapewniając pełny autentyzm struktury, detalu i wystroju.

Porównanie z podobnymi obiektami:

Na Ukrainie, w Polsce, Rosji czy Rumunii budownictwo sakralne rozwijało się na różnych zasadach i w różnych formach przestrzenno-kompozycyjnych. Część ze spuścizny architektury drewnianej tych państw wpisano już na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, ale różni się ona wyraźnie od cerkwi proponowanych do wpisu. Cerkwie rosyjskie (Kizhi Pogost) cechują się odmiennymi rzutami poziomymi, pozornością i formami kopuł, mniej dokładną obróbką drewna. Maramoroskie cerkwie Rumunii (Wooden Churches of Maramures), będąc bardzo podobnymi między sobą, odróżniają się rzutami poziomymi, a wewnętrzna przestrzeń nie powtarza zewnętrznych brył. Inne są kościoły Małopolski Południowej (Wooden Churches of Southern Little Poland). One, będąc świątyniami rzymsko-katolickimi, mają inną strukturę i nie posiadają kopuł. Drewniane kościoły słowackiej części Karpat (Wooden Churches of the Slovak part of the Carpathian Mountain Area) nie są jednolitym zespołem, a połączeniem świątyń trzech różnych obrządków – kościołów rzymskich (nawiązujących do kościołów Małopolski), zborów protestanckich (oryginalnych świątyń drewnianych) i cerkwi drewnianych typu łemkowskiego. Kościoły Pokoju (Churches of Peace in Jawor and Swidnica) na Śląsku oraz drewniane kościoły masztowe (Urnes Stave Church) w Norwegii wywodzą się z zupełnie innego kręgu kulturowego i są całkowicie inne pod względem konstrukcyjnym i stylistycznym. Zespół proponowanych do wpisu cerkwi drewnianych, będąc unikatową spuścizną kulturową, ma wypełnić nader istotną lukę w tradycyjnym drewnianym budownictwie sakralnym Europy, obecnym na Liście UNESCO.

PODPIS Z RAMIENIA PAŃSTWA STRONY:

Podsekretarz Stanu
w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego
Generalny Konserwator Zabytków